

A TASZ a fogyatékosok jogairól

Európában több mint 37 millió ember él együtt valamilyen fogyatékosággal, melynek folyamányaként súlyos megkülönböztetést és elkülönítést kénytelen elszenvedni. Az elmúlt két évtized során fogyatékos emberek saját köreiből mozgalom szerveződött a fogyatékosok érdekeinek képviselésére. A mozgalom többek között azt követeli, hogy a sérült emberek a többi emberrel egyenlő jogokat élvezhessenek és a társadalom egyenértékű tagjaivá válhassanak; ugyanők szorgalmazzák továbbá a fogyatékoság fogalmának újragondolását is.

A Társaság a Szabadságjogokért meggyőződése, hogy ezek a célok támogatásra érdemesek, és a magyar államnak is fel kell mérnie a fogyatékkal élők problémáit, félre kell tennie az előítéleten alapuló megközelítésmódokat és késznek kell mutatkoznia a sérültek köréből származó kezdeményezésekre. A magyar államnak azon az úton kell tovább haladnia, melyet az esélyegyenlőségi törvény nyitott meg. Az 1998. évi XXVI. törvény “a fogyatékos személyek esélyegyenlőségének, önálló életvitelének és a társadalmi életben való aktív részvételének biztosítására” született meg. Ennek fényében felvetődik néhány kérdés: Mi számít fogyatékoságnak? Például fogyatékosnak számít-e valaki, aki HIV-pozitív? Egyáltalán milyen jogok illetnek meg egy sérült embert? Vannak-e nemzetközi mércék a fogyatékosok jogaira? Milyen lehetőségek vannak a fogyatékosok jogainak betartatására illetve előmozdítására? Van-e Európának erre egységes mércéje vagy stratégiája? Hol áll Magyarország a nemzetközi normákhoz képest?

Mi a fogyatékoság?

Annak a fogalomnak a meghatározására, hogy ki számít fogyatékosnak, két megközelítés különböztethető meg: a szociális és az orvosi. A kettő közül az orvosi megközelítés az elterjedtebb. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO)

1980-ban, a *Károsodások, Fogyatékoságok és Hátrányok Nemzetközi Osztályozásának* első kiadásában az orvosi megközelítésből indult ki. E meghatározás szerint a fogyatékoság valamely testi vagy mentális képesség károsodása, olyan képességekéi, amellyel mások egy elfogadott norma szerinti mértékben rendelkeznek. Ez a fajta meghatározás a fogyatékoság meghatározásakor kizárólag az egyénből indul ki.

A társadalmi megközelítés ezzel szemben egy adott környezeti helyzet keretében értelmezi a fogyatékoságot, azokra a módokra figyel, ahogyan a külső tényezők kényszerítik az embert a fogyatékosá válás útjára. A társadalmi megközelítés értelmében egy képesség károsodása önmagában még nem számít fogyatékoságnak. Fogyatékká akkor válik, ha a társadalom oly módon kezeli e tényt, hogy az hátrányossá válik a károsodott személy számára. Úgy is mondhatnánk: a testi vagy mentális károsodásból közvetlenül nem fakad társadalmi hátrány. A társadalmi hátrány abból származik, ahogyan társadalmi környezete a sérült emberhez viszonyul, ahogyan őt kezeli. A mozgás korlátozottsága valóban egy ember képességeivel kapcsolatos személyes tény. Az azonban, hogy a mozgási képességükben korlátozott emberek számára nem gondoskodnak kiegészítő eszközökről (például rámpákról), amelyek lehetővé tennék számukra, hogy középületekbe vagy áruházakba bejussanak, a társadalmi környezettel kapcsolatos tény. A halláskárosodás az egyént érintő tény, ha azonban a halláskárosodott egyéntől megtagadjuk a lehetőséget, hogy a tömegkommunikációs eszközökhöz hozzáférjen, az már a társadalmi környezettel kapcsolatos tény. A mentális károsodás ugyancsak az egyén képességeivel kapcsolatos tény, az viszont, hogy a mentálisan sérült embereket intézményekben különítik el, jóllehet képesek lennének közösségben élni, ismét csak a társadalmi környezettel kapcsolatos tény. Mindenféle károsodás az egyénnel kapcsolatos tény, az a foglalkoztatási politika azonban, amelynek következtében aránytalanul kevés sérült embert találunk a munkahelyeken,

jóllehet számos munkakört el tudnának látni, a társadalmi környezettel kapcsolatos tény.

A fogyatékoság meghatározása körüli vita nem intézhető el azzal, hogy az csupán a szavak jelentése körül folyik. Ebben a vitában a fogyatékosok jogaival kapcsolatos elvekről van szó. Ha azt a felfogást választjuk kiindulásul, hogy a fogyatékosok olyan emberek, akik egyszerűen csak híján vannak valaminek, ez megnehezíti annak belátását, hogy a nem sérült emberek közössége felelősséget visel a fogyatékosokat érő rendszeres hátrányokért. Ha azonban az orvosi megközelítést kiegészítjük a társadalmival, az hozzásegíthet ahhoz, hogy ráébredjünk erre a felelősségre.

A társadalmi megközelítés rávilágít például arra, hogy társadalmainkban az AIDS-betegség miért minősíthető fogyatékoságnak. Mivel a HIV-pozitívokat, illetve az AIDS-betegeket a társadalom megbélyegzi, a megbélyegzés pedig rendszeres hátrányokkal jár a munkavállalás, a lakhatás, az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutás vagy az adatvédelem terén, az AIDS-betegeket a fogyatékosokat megillető védelemben kell részesíteni. Az 1990-ben született *Törvény az Amerikai Fogyatékosokról* (röviden *TAF*) egyik bekezdésében az AIDS- betegeket illetve HIV-pozitívokat besorolja a fogyatékosok közé az alábbi indoklással: “az ilyen ember ugyan nem károsodott, a munkaadó azonban úgy kezeli, mintha lényeges korlátozást jelentő károsodása lenne.”

Az Egészségügyi Világszervezet nemrégiben felülvizsgálta a fogyatékoság általa korábban alkotott meghatározását. Az újonnan megjelentetett Nemzetközi Osztályozásban egyfajta átfogó fogalomként kezeli a fogyatékoságot, és az orvostudományi meghatározást egyesíti a társadalmival. A károsodás tényéből indul ki, de elismeri azt a szerepet is, amelyet a társadalmi környezet játszik a károsodott emberek tevékenységének korlátozásában. A TASZ álláspontja szerint ez a megközelítés alapvetően helyes. A fogyatékos emberek valamilyen károsodástól szenvednek. A fogyatékoság tényét azonban nem az önmagában

vett károsodás alkotja, hanem az a mód, ahogyan a társadalom a károsodást kezeli. A fogyatékos ember státusa a következőképpen határozható meg: olyan emberi lény, aki iránt a társadalmi környezete közönnyel viseltetik, akit előítéletekkel övez és hátrányos megkülönböztetéssel sújt.

Mit kellene tennie az államnak fogyatékos polgáraiért?

A fogyatékos embereket elkülönítés sújtja, a különböző intézményekbe való bejutásukat fizikai akadályok nehezítik, a munkavállalásban hátrányos megkülönböztetést szenvednek el és többnyire nincs lehetőségük arra, hogy önállóan éljenek és saját életük fölött ők maguk rendelkezzenek. Az államnak törekednie kell a fogyatékosok státusának megváltoztatására, úgy, hogy

- egészségügyi intézményekben való elkülönítés helyett személyre szóló támogatásban részesüljenek a közösségen belül, amelyben élnek;
- élvezhessenek minden állampolgári jogot és igénybe vehessenek mindenféle társadalmi intézményt;
- a társadalom többi tagjával egyenlő lehetőségük legyen a munkavállalásra, és
- a lehető legnagyobb mértékben rendelkezhessenek személyes létezésük fölött, beleértve a családjuktól való függetlenedést is, amennyiben ők maguk azt kívánják.

Ezeknek a céloknak a megvalósításához arra van szükség, hogy bizonyos politikai irányelveket következetes rendszerességgel kövessünk. Mindenekelőtt meg kell változtatni az arról alkotott felfogást, hogy mi is a megfelelő élet a sérült emberek számára. Régebben a nyugati társadalmakban az informális segítségnyújtás modellje volt az uralkodó. Ez a modell családjától, barátaitól és szomszédainak segítségétől függővé tette a fogyatékos személyt. Ezt a modellt később az orvosi megközelítés váltotta föl. Az orvosi modell értelmében egészségügyi gondozók nyújtanak segítséget a fogyatékos személynek, orvosok

és nővérek felügyelete alatt. A segítségnyújtás céljait és mikéntjét nem maguk a fogyatékkal élő emberek, hanem az orvosi szakma határozza meg. Nemrégiben egy új modell, az úgynevezett fogyasztóközpontú személyes segítség modellje jelent meg. Ennek értelmében a fogyatékos személy fogyasztóként lép színre, aki hirdetés útján keres segítőt és tájékoztatja a lehetséges jelentkezőket a követelményekről. Ebben a modellben a fogyatékos személynek jelentős beleszólása van abba, hogy milyen időbeosztás szerint és mi módon kívánja igénybe venni a számba vehető szolgáltatásokat. Míg az orvosi modellben a fogyatékos személy a "beteg" szerepébe kényszerül, a fogyasztóközpontú személyes segítség modellje szerint fogyasztó, aki saját döntései szerint szolgáltatásokat vesz igénybe. Természetesen a fogyasztó által irányított személyes segítség modellje szorosan kapcsolódik az önálló élet és a közösségbe való bekapcsolódás eszményéhez.

A fogyatékosok jogai

A legtöbben egyetértenek abban, hogy a fogyatékos állampolgárok egyenlő státusának visszaállítása csak akkor járhat sikerrel, ha egyenlő jogokat biztosítanak számukra. A jogegyenlőség biztosítására három általános módszer áll rendelkezésünkre: a diszkrimináció tilalma, az egyenlő esélyek megteremtése és a pozitív megkülönböztetés. A három módszer az egyenlőségnek más és más oldalára fekteti a hangsúlyt. A diszkrimináció-ellenesség a károsodáson alapuló hátrányos megkülönböztetéssel száll harcba; az egyenlő esélyek politikája azzal a kiinduló helyzetben rejlő egyenlőtlenséggel veszi fel a harcot, amely csökkenti a fogyatékos emberek lehetőségeit a társadalmi életben; míg az előnyben részesítő bánásmód pozitív megkülönböztetést biztosít a fogyatékosoknak, hogy megtörje az ördögi kört, amely a múltban elszenvedett diszkriminációtól a jelenlegi esélyegyenlőtlenségen át további diszkriminációhoz vezet. A legtöbb olyan ország, amely elkötelezte magát a fogyatékosok jogainak előmozdítása

mellett, a három megközelítésmód valamilyen kombinációját alkalmazza. A *TASZ* határozottan azon az állásponton van, hogy a három módszer egyike sem képes önmagában alkalmazva valóságos és fenntartható egyenlőséget elérni. A három módszert egymással összehangolva, együttesen kell alkalmazni, és a kormánynak gondoskodnia kell érvényre juttatásukról.

Diszkrimináció-tilalom

A diszkrimináció-ellenes megközelítés a formális vagy jogi egyenlőséget képviseli. Feltételezi, hogy a kormányok nem részesíthetnek előnyben egyetlen csoportot sem más csoportok hátrányára. Azzal érvel, hogy a diszkrimináció jogi tilalma nélkül nem lehetséges egyenlőség az emberek között. A diszkrimináció-tilalom létfontosságú lépés az egyenlő jogok biztosítása terén. Tudni kell azonban, hogy ahol a diszkrimináció rendszeres gyakorlat volt a múltban, ott a diszkrimináció tiltása önmagában nem elegendő az egyenlőség visszaállításához.

A diszkriminációnak két elismert formája van: az aktív és a passzív diszkrimináció. Aktív diszkrimináció az, amikor valaki azért tagad meg egy szolgáltatást vagy terméket valakitől, mert az fogyatékos. Aktív diszkriminációról beszélhetünk például, amikor egy személyt, aki minden szempontból megfelel egy munkakörbe, kizárólag azért nem alkalmaznak, mert fogyatékos (függetlenül attól, hogy károsodása akadályozza-e azoknak a feladatoknak az ellátásában, amelyek a szóban forgó munkakörrel együtt járnak). Ezzel szemben passzív diszkrimináció az, amikor a társadalmi környezet semmit nem tesz azért, hogy megszüntesse a fogyatékosokat sújtó akadályokat. Passzív diszkriminációval állunk szemben például, amikor egy fogyatékos személy nem tud hozzáférni valamely szolgáltatáshoz vagy termékhez, mert az útjába kerülő akadályokat nem hárították el (például nincsenek a megfelelő helyeken rámpák, amelyek megkönnyítenék valamely középületbe való bejutást a kerekesszékekkel közlekedők számára). Az olyan

akadályok meghagyása, amelyek korlátozzák a sérült embereket abban, hogy egyes épületekbe bejussanak vagy egyes szolgáltatásokhoz hozzájussanak - diszkrimináció. A legtöbb ország munka törvénykönyvében, polgári vagy büntető törvénykönyvében létezik valamilyen diszkrimináció-ellenes szabály, amely magában foglalja a fogyatékosok hátrányos megkülönböztetésének tilalmát is. Svédország, Ausztria és Svájc arra példa, amikor kifejezetten a fogyatékos emberek hátrányos megkülönböztetését tiltó diszkrimináció-ellenes szabályt foglalnak törvénybe.

Egyenlő esélyek

Az egyenlő esélyek jegyében való megközelítés felismeri, hogy igazi egyenlőség csak akkor lehetséges, ha az egyenlő jogok birtoklásán túlmenően az emberek egyenlő kiinduló helyzetből léphetnek be a munkalehetőségekért folytatott versengésbe. Ezen érvelés szerint nem szabad, hogy a különbségek hátránnyá váljanak. A cél egy olyan társadalom előmozdítása, amelyben a fogyatékos emberek egyenlő esélyeket élvezhetnek a foglalkoztatás, az intézményekhez és szolgáltatásokhoz való hozzájutás, valamint a kulturális és társadalmi eseményeken való részvétel terén. Megeshet azonban, hogy az egyenlő kiinduló helyzetek nem elegendőek ahhoz, hogy a különböző emberek lehetőségei igazán egyenlőkké váljanak. A múltbeli diszkriminációnak felhalmozódott hatásai lehetnek a jelenben, amelyek nem szűnnek meg pusztán a kiinduló feltételek egyenlővé tételétől. Ez a megfontolás átvezet minket a következő témánkhoz, amely a:

Pozitív megkülönböztetés

Az előnyben részesítés az eredményekre összpontosít. Lényege az, hogy másféle elbánást biztosít egy csoport (esetünkben a fogyatékosok) számára,

hogy azt különleges előnyökben részesítse. Az ilyen megkülönböztetett bánásmód igazolásra szorul. Akkor igazolt, ha

- az előnyben részesített csoport komoly társadalmi hátrányoktól szenved, melyek hajlamosak újratermelni önmagukat;
- a pozitív megkülönböztetés célja, hogy a társadalmi hátrányok újratermelődésének ördögi körét megszakítsa;
- az előnyben részesítés politikája hatékony, vagyis esélye van arra, hogy elérje célját;
- nincs hatékony alternatívája, amely ugyanazzal az eredménnyel járna anélkül, hogy pozitív megkülönböztetést alkalmazna, és végül;
- időleges intézkedésekből áll, amelyek egy idő után ugyanezen intézkedések alkalmazását feleslegessé teszik.

Az előnyben részesítő bánásmódot széles körben alkalmazták a skandináv országokban és az Egyesült Államokban a nemi és a faji diszkriminációból fakadó egyenlőtlenség visszaszorítására. Az előnyben részesítés módszere arra törekszik, hogy helyrehozza a diszkriminációból fakadó aránytalanságokat, mégpedig azzal, hogy a múltbeli megkülönböztetés áldozatainak bizonyos területeken (mint például az elhelyezkedés, az oktatás stb.) előnyöket biztosít. Az egyenlő esélyek biztosítását célzó megközelítéshez hasonlóan az előnyben részesítő bánásmódnak is erős állami jelenlétre van szüksége az intézkedések megvalósításához és adott esetben kikényszerítéséhez. Kézzelfogható mércéket fektet le, amelyek segítségével lehetővé válik az egyenlőség szintjének mérése egy adott társadalomban. A munkavállalási kvóták bevezetése a fogyatékosok előnyben részesítésének legelterjedtebb példája. Ilyen rendszer Franciaországban, Magyarországon és Németországban működik.

Melyek a nemzetközi mércék?

A főbb nemzetközi emberi jogi dokumentumok, így a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*, és a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* nem tartalmazznak kifejezetten a fogyatékosokra utaló rendelkezéseket. Ezekre a dokumentumokra mégis sikerrel lehet hivatkozni a sérült emberek védelmében. Még ha nem is szerepel megfogalmazásukban a “fogyatékoság” vagy a “fogyatékosok” kifejezés, diszkrimináció-ellenes rendelkezéseik értelmezhetők úgy, mint amelyek a fogyatékos emberekre is vonatkoznak.

Míg az ENSZ külön egyezményeket fogadott el a gyermekek illetve a nők jogairól vagy a faji megkülönböztetés tilalmáról, mindmáig nincs elfogadott nemzetközi egyezmény a sérült emberek jogairól. Az ENSZ azonban 1993-ban kibocsátott egy *Sztenderd Szabályok a Fogyatékos Személyek Esélyeinek Egyenlősítésére* című dokumentumot.

A *Sztenderd Szabályok* irányelveket fektetnek le a tagországok számára, amelyek az esélyegyenlőség megvalósítása terén követésre érdemesek. Fontos megjegyezni azonban, hogy az irányelvek nem kötelező érvényűek. Minden tagország szabadon és saját felelősségére dönthet arról, hogyan kövesse a *Sztenderd Szabályok*ban kitűzött eszményeket. A *Sztenderd Szabályok* 24. cikkelye úgy határozza meg az esélyek egyenlővé tételét, mint “ azt a folyamatot, amely által a különböző társadalmi rendszereket és a környezeti rendszereket...mindenki számára, így a fogyatékosok számára is hozzáférhetővé tesszük.” A tagországokat felszólítja: ismerjék el, hogy a fogyatékos embereknek joguk van hozzájutni a társadalom mindenféle intézményi, gazdasági és környezeti erőforrásához, és tegyék hozzáférhetővé az élet eme vonatkozásait akár fizikai segédeszközök (például rámpák) vagy egyéb alternatív eszközök segítségével (amilyen például a hangjelző berendezés a látáskárosodottak számára, vagy a jelnyelv a halláskárosodottak számára stb.).

Az esélyegyenlőség politikájának további fontos dokumentuma az *Európa Tanács R (92) 6 (1992) számú Ajánlása*. Ez a dokumentum ajánlásokat tesz a

tagországoknak arra vonatkozóan, hogy melyek lennének azok az összehangolt és következetes irányelvek, amelyeket a fogyatékos emberekkel kapcsolatos magatartásukban követniük kellene. Mivel a dokumentum csak ajánlás, jogilag nem kötelező erejű. Arra azonban mindenképpen jó, hogy a nem kormányzati szervezeteknek segédeszközüül szolgáljon arra, hogy kormányaik fogyatékosokkal kapcsolatos magatartását értékeljék. Következetes elképzelést vázol föl azokról a célokról, amelyeket a fogyatékosok státusát visszaállítani igyekvők követhetnek. A célok a következők: biztosítani az önálló életvitelt, a támogató szolgáltatásokhoz egyéni kívánság szerint való hozzájutást, valamennyi társadalmi intézményhez való hozzáférést, az állampolgári jogok teljes körét, az anyagi függetlenséget, a személyes önrendelkezést.

Számos nemzetközi dokumentum tartalmaz rendelkezéseket, amelyek megtiltják a fogyatékosokkal kapcsolatos diszkriminációt, vagy előnyben részesítő bánásmódot követelnek. Első helyen kell megemlítenünk az *Amszterdami Szerződés (1999) 13. cikkelyét* és az *Emberi Jogok Európai Egyezményének 12. Jegyzőkönyvét (2000)*, mert ezek számítanak Európában a legfontosabb diszkrimináció-ellenes rendelkezéseknek. Az *Amszterdami Szerződés* (mely az 1992-es *Maastrichti Szerződés* újraírt változata) az Európai Unió legfontosabb jogi dokumentuma. Az eredeti *Maastrichti Szerződés* nem tartalmazott utalást a fogyatékos emberekre. Az *Amszterdami Szerződés 13. cikkelye*, amely a szerződés diszkrimináció-ellenes rendelkezése, már nevesíti a fogyatékos embereket. Megjegyzendő azonban, hogy a *13. cikkely* nem arra ad felhatalmazást az Uniónak, hogy a diszkriminációval kapcsolatos minden területen kötelező intézkedéseket fogadjon el. Hatóköre azokra a területekre terjed ki, amelyekre nézve az Unió az *Egyezmény* értelmében illetékes. Így például a *13. cikkely* vonatkozik a munkavállalásra, nem vonatkozik azonban az oktatási vagy lakhatási kérdésekre. Mindezen hiányosságok ellenére a *13. cikkely* új törvények meghozatalának alapjául szolgálhat és oda vezethet, hogy az *Emberi Jogok Európai Bírósága* elismeri, hogy a diszkriminációtól való

mentességhez való jog a fogyatékosokat is megilleti, ahogyan a nemek szerinti hátrányos megkülönböztetés esetében már meghozta ezt a döntést.

Az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény 14. cikkelye foglalkozik a diszkriminációval. A *14. cikkely* azonban csak az *Egyezményben* kifejtett jogokra korlátozza a diszkrimináció-tilalmat. *"A jelen Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét ...megkülönböztetés nélkül kell biztosítani."* A cikkely nem biztosít általános védelmet a diszkriminációval szemben. A *14. cikkely* jogi érvényességének bővítésével kapcsolatban követelések fogalmazódtak meg. 2000-ben ezért döntés született arról, hogy meg kell erősíteni az *Egyezmény* egyenlőséggel és diszkriminációval kapcsolatos garanciáit, és a döntés megkapta a jóváhagyást. Az ennek nyomán elfogadott *12. Kiegészítő Jegyzőkönyv* úgy rendelkezik, hogy *"a törvényben meghatározott jogok élvezetét minden megkülönböztetés nélkülkell biztosítani.* A *12. Jegyzőkönyv* kibővíti az eredeti *14. cikk* érvényességi körét, és a diszkriminációval szembeni védelmet általános joggá teszi. Így már nem csak az *Egyezményben* lefektetett jogokra érvényes, hanem a nemzeti törvényekben lefektetett valamennyi jogra alkalmazható.

A *12. Jegyzőkönyv* nem követeli meg az államoktól, hogy pozitív intézkedéseket tegyenek a diszkrimináció visszaszorítására, inkább elsősorban egy negatív kötelezésre összpontosít: az államok kötelesek tartózkodni az egyénekkel szembeni diszkriminációtól. Az államnak az a kötelezettsége, hogy "biztosítsa" a törvényben foglalt jogok megkülönböztetés nélkül történő érvényesülését, vonhat maga után pozitív kötelezettségeket. Például azokban az esetekben, amikor a hazai jogban biztosított eszközök nyilvánvalóan elégtelenek. A *12. Jegyzőkönyv* értelmében a tagállamok meg kell tiltásuk a nyilvánosan működtetett, mindenki által igénybe vehető szolgáltatást nyújtó magánszemélyeknek (pl. üzleti vállalkozások vezetőinek), hogy megtagadják valakitől a belépést egy étterembe vagy más nyilvános szolgáltatóhelyre.

A harmadik fontos dokumentum, amely az Európai Unión belül a fogyatékosokat a diszkriminációtól védi, a Tanács 2000. november 27-i, *2000/78/EK irányelve általános keret létrehozásáról az egyenlő bánásmód biztosítására a foglalkoztatás és a munkavállalás terén*. Ez az irányelv méltányos foglalkoztatási politika kialakítására törekszik és jogilag minden tagállamra kötelező dokumentum. Az irányelv 5. cikkelye a megfelelő munkahelyi feltételekkel foglalkozik, előírja a munkáltatók számára, hogy kedvező feltételeket teremtsenek, “amelyek szükség esetén biztosítják a fogyatékosokkal élők számára a munkához jutás, a munkában való részvétel, a szakmai előmenetel, vagy képzésben való részvétel lehetőségét”. Ez az irányelv olyan munkavállalói környezet kialakítására törekszik, amelyben a fogyatékos emberek nem teherként jelentenek a társadalom fennmaradó része számára, nem jótékonyági alapítványok juttatásaitól és állami támogatásoktól függenek, hanem az adófizető közösség teljes értékű tagjává válnak.

Mi történt eddig?

Az utóbbi két évtizedben a sérült emberek saját szervezetei rendkívül sokat tettek az egyenlő esélyek biztosításáért. Maguk a fogyatékosok számos globális mozgalmat indítottak el. A *TASZ* ezek közül kettőt szeretne bemutatni. Az első az a mozgalom volt, amely az Egyesült Államokban a fogyatékkal élők jogait lefektető törvény megalkotásához vezetett (*Törvény a Fogyatékos Amerikaiakról*). A második mozgalom európai fejleményekkel kapcsolatos és az *Európai Fogyatékosági Fórum* irányítja. Mindkét mozgalom eddigi törekvése az volt, hogy a fogyatékos népeiséget az erősebb regionális erők létrehozása érdekében cselekvésre készítse és egyesítse.

Mozgalom a fogyatékosok jogainak törvénybe foglalására az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban példaértékű polgárjogi törvény védi a fogyatékos embereket, az 1990-es *Törvény a Fogyatékos Amerikaiakról (TAF)*. Számos tanulsággal szolgál nem csak maga a törvény, hanem azok a lépések és eljárások is, amelyeket a törvény létrehozására érdekében latba vetettek. A törvény létrehozásának kezdeményezése a fogyatékos közösségből indult ki. A sérült embereket hagyományosan különböző kategóriákba sorolták. Ily módon a megosztott csoportok – például a fizikailag károsodott és a mentálisan sérült emberek közösségei - között alig alakult ki összetartás. Az amerikai fogyatékos közösség azonban erőfeszítéseket tett, hogy egyesítse az összes különféle fogyatékossgal élő embert, a kerekes székekkel közlekedőktől az AIDS-betegekig.

A *TAF* mérföldkő jelentőségű, mivel a fogyatékossg miatti diszkriminációt a faji és a nemi diszkriminációval azonos szintre helyezi. A fogyatékosok által elszenvedett diszkriminációval és más sérelmekkel kapcsolatos perekben hivatkozási alapként szolgál. Az ilyen perek során hozott bírósági döntések megvilágítják a törvény tartalmát és konkrétabbá teszik rendelkezéseinek következményeit.

A *Bragdon v Abbot* perben (1998) a Legfelsőbb Bíróság kijelentette, hogy a HIV-pozitív személyek a *TAF* értelmében védelmet élveznek, mivel kimerítik a “fő élettevékenységben való lényegi korlátozottság” fogalmát. Az 1999-es *Olmstaed v. L.C.* ügyben a Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a fogyatékos embereknek joguk van ahhoz, hogy integrálódjanak a közösségbe. E döntés szerint az államnak a közösségben kell elhelyezést biztosítania olyan fogyatékosok számára, akik képesek a közösségben élni. Tartalmazza a döntés azt a megállapítást is, hogy az intézményekben való szükségtelen elkülönítés diszkriminációnak számít.

Később a 2001-es *Garrett v. Alabama* ügyben a Legfelsőbb Bíróság kinyilvánította, hogy a *TAF* alapján az állam nem perelhető be kártérítésért. Ez a

döntés az amerikai szövetségi alkotmányos rendszerhez kapcsolódik: a *Tizenegyedik Kiegészítő cikkely* szerint az egyes államok védettséget élveznek a szövetségi kormány beavatkozásával szemben, és ennek a védettségnek az eltörléséhez különleges indokokra van szükség. Ezért mindaddig, amíg egy szövetségi tagállam általános gyakorlata a fogyatékosokkal kapcsolatban ésszerű, az az állam nem tartozik különleges megoldásokat bevezetni a fogyatékosok ügyének előmozdítására. Ez a döntés azonban nem csorbítja a *TAF*-ban rejlő elveket. Úgy értendő, mint ami egy adott állam és a szövetségi kormány jogainak tisztázására irányul.

Az Európai Fogyatékosági Fórum

Számos szervezet van Európában, amely a fogyatékosok jogainak kiterjesztését tűzi ki célul maga elé. Az 1997-ben alapított *Európai Fogyatékosági Fórum* különféle nem kormányzati szervezeteket igyekszik tömöríteni, hogy erős és egységes frontot vonultathassanak föl Európában. Hatvanhat európai nem kormányzati szervezet és tizenhat tagállam fogyatékos személyekből álló Nemzeti Tanácsa alkotja. Az *EFF* kulcsszerepet játszott abban, hogy a fogyatékosokat belefoglalták az Amszterdami Szerződés fentebb idézett 13. cikkelyébe. A szervezet arra törekszik, hogy Európa fogyatékos népességét magában egyesítse és erős regionális erővé szervezze, célja pedig biztosítani, hogy az európai törvények számoljanak a fogyatékos emberekkel.

Az *EFF* elkötelezte magát, hogy képviseli a fogyatékos személyek ügyét az Európai Unióban és harcol érdekeikért. Figyelemmel kíséri, hogyan érvényesülnek a sérült emberek jogai az uniós bizottságok munkájában, a különféle uniós szerződésekben, és lépéseket tesz e jogok előmozdítása érdekében. Az *EFF* jelenleg a 2003-ra tervezett *A fogyatékosok Európai éve* rendezvény szervezésével foglalkozik (lásd az *edf-feph.org* weboldalt), valamint monitorozási feladatot tölt be a *Társadalmi Részvételt Elősegítő Programban*.

Kampányszervezési Útmutatót adott ki, mely különböző európai fogyatékos szervezeteket céloz meg, biztosítandó, hogy a fogyatékos emberek a Programban képviselve legyenek. Mindkét említett kampány rávilágít az EFF elkötelezettségére, hogy az Európa-szerte működő különféle fogyatékos szervezeteket integrálja, ezáltal az Európai Unión belül egy egységes frontot hozzon létre.

Magyarország

1999-ben Magyarországnak ítelték a Franklin Delano Roosevelt Díjat a fogyatékosok ügyét előmozdító átfogó jogalkotása elismeréseként. A díjat az esélyegyenlőségi törvény (1998. évi XXVI. törvény *a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségének biztosításáról*) megalkotása miatt kapta az ország. A szóban forgó törvény értelmében az esélyegyenlőség megvalósítására kijelölt fő célterületek: az egészségügyi ellátás, az oktatás, a foglalkoztatás, a lakhatás és a kultúra. A törvény rendelkezett az *Országos Fogyatékosügyi Tanács* fölállításáról is, melyet döntő többségében kormányzati tisztségviselők, valamint a fogyatékkal élő emberek szervezeteinek képviselői alkotnak.

A törvény az Országgyűlés feladatává tette, hogy programot határozzon meg az esélyegyenlőség megteremtéséhez szükséges rendelkezésekről a fent említett célterületeken. Az *Országos Fogyatékosügyi Program* fel kell tárja és be kell mutassa a fogyatékkal élő emberek tényleges helyzetét és a társadalmi szemlélet kedvező irányú megváltoztatásához szükséges tennivalókat.

A Program, amelyet 1999 december 10-én fogadott el az Országgyűlés, konkrét határidőket is kijelölt arra, hogy az egyes területeken meddig kell megvalósítani az esélyegyenlőség megteremtését célzó intézkedéseket. Követelményként szabja meg, hogy az önálló életre képes fogyatékosokat helyezték át az intézetekből lakóotthonokba. Vázolja a fogyatékos-politika főbb

alapelveit, köztük a megelőzést, a különleges megoldások szűkítő alkalmazását, az integrációt és az önrendelkezés tiszteletben tartását. A program a pozitív diszkrimináció, vagy előnyben részesítő bánásmód alkalmazását elengedhetetlennek tartja annak érdekében, hogy a fogyatékos emberek számára egyenlő esélyeket nyújtsunk.

Az Alkotmány 70/A cikkelyében tartalmaz diszkrimináció-ellenes rendelkezést. Ez nem általános diszkrimináció-ellenes rendelkezés, mert csak az alkotmányos jogok vonatkozásában tiltja meg a diszkriminációt. Benne van azonban annak a lehetősége, hogy a bíróságok kiterjesztően értelmezzék. 1995-ben egy kerekesszéssel közlekedő férfi tesztelte a vonatkozó alkotmányos rendelkezést, amikor beperelt egy bankot, amiért az épületébe kizárólag lépcsőn lehetett bejutni. A perben, mely mérföldkövévé vált minden fogyatékosággal kapcsolatos diszkriminációs eset számára, a bíróság a felperes javára döntött, azzal érvelve, hogy diszkriminációnak minősül az is, ha egy intézmény elmulasztja azoknak az építészeti megoldásoknak az alkalmazását, amelyek az intézményhez való hozzáférést lehetővé teszik. Végül Magyarország nemrégiben törvényes lehetőséget teremtett arra, hogy a sérült emberek országos érdekképviseleti szervezetei pert indíthatnak a fogyatékos emberek jogainak érvényesítése érdekében abban az esetben is, ha a sérelmet szenvedett fogyatékosok személye konkrétan nem állapítható meg. Mindezen jogi fejlemények ellenére a társadalmi és intézményi gyakorlat kívánatos mértékű átalakítása még mindig várat magára. Foglaljuk össze a főbb tényeket.

Intézmények

Mindmáig 18.000 fogyatékos ember él bentlakásos intézetekben, és mindössze 2000 olyan fogyatékos van, aki saját lakásában él és otthonában kap személyre szóló támogatást. Kevés olyan gondozóközpont létezik, ahonnan a fogyatékosok segítséget kapnának. Azokat a sérült embereket, akik nem bentlakásos

intézményekben élnek, többnyire családtagjaik látják el, a családok többsége pedig a fentiekből adódóan kizárólag a kórháztól remélhet segítséget.

A bentlakásos intézetek fele olyan alacsony színvonalon áll, hogy csak ideiglenes működési engedélyt kaphatott. Ugyanakkor a fogyatékosok hosszú ideig várakoznak arra, hogy valamelyik intézetbe bejuthassanak; a pályázók több mint fele egy évvel korábban nyújtotta be pályázatát.

A mentálisan sérült gyermekek számára rendelkezésre álló intézetek átlagban 110 bentlakót tudnak felvenni, az egy főre eső alapterület pedig gyakran a törvényileg előírt 6 m^2 -t sem éri el.

Ez az a kiinduló helyzet, amelyből el kell érni a célt, amelyet az *Országos Fogyatékosügyi Program* kitűzött: a fogyatékosokat befogadó nagy intézeteket 2010-ig kisebb, bentlakásos otthonokkal kell kiváltani.

Oktatás

Az *Országos Fogyatékosügyi Program* előírja, hogy a fogyatékkal élők - amennyire csak lehetséges - integrált oktatási formákban részesüljenek. Az *Országos Fogyatékosügyi Tanács* tájékoztató központot tart fenn olyan fogyatékos hallgatók számára, akik felsőoktatási intézményekben tanulnak. Mindennek ellenére 2000-ben a felsőoktatásba beiratkozott 250.000 hallgatóból csak 320 volt fogyatékos személy. Vagyis több mint 800 hallgatóra alig egy esik, aki fogyatékkal él. Ugyanakkor Magyarországon 10.000.000 főre tehető népességéből kb. 500.000-en élnek valamilyen fogyatékkal. Ez hozzávetőleg 20:1 arány. Óriási a különbség a fogyatékosok lakosságon belüli arányszáma és a felsőfokú oktatásban résztvevőkön belüli arányszáma között.

Az intézkedések és az elérendő cél közötti szakadék másik példája az alapszintű oktatással kapcsolatos. 1997-ben a kormány közalapítványt hozott létre, hogy segítse a fogyatékos tanulók felzárkóztatását. Ennek ellenére mai

napig a fogyatékos gyerekek 30%-a nem fejezi be általános iskolai tanulmányait.

Foglalkoztatás

Az 1990-es népszámlálás szerint a magyar lakosságnak 43,6% -a végzett gazdasági tevékenységet, a fogyatékosoknak viszont csak 16,6%-a. A teljes aktivitási arány azóta kb. 10%-kal esett, a fogyatékosoké több mint 10%-kal. A kommunizusból a demokráciába való átmenet idején tehát széles volt a szakadék, és az új kormányzati rendszer alatt csak tovább szélesedett.

Hozzáférhető tárgyi környezet

Az Emberi Jogok Országgyűlési Biztosa a közelmúltban jelentést adott ki, mely a károsodott emberekkel kapcsolatos széleskörű felmérésen alapult. A jelentés a hozzáférhető tárgyi környezet jelenlegi magyarországi állapotát elemezte. A jelentésből kiderült, hogy 2000-ben a fogyatékos emberek még mindig súlyos akadályokra panaszkodtak, amelyekkel hétköznapi életükben szembekerülnek. Az esélyegyenlőségi törvény szerint 2005-re az épített környezetet akadálymentesíteni kell. Azonban ha a fejlemények mai léptékét vesszük alapul, akkor még legalább 50 évig fog tartani ennek a célnak az elérése.

Szegénység

A szegénységi küszöb alatt élők nagy részét még mindig a fogyatékos emberek teszik ki. A Parlament nemrégiben úgy döntött, hogy a fogyatékosoknak járó juttatások összegét a minimálbér 50%-áról 65%-ra kell emelni. A magasabb százalékarány mellett szóló döntés oka az volt, hogy az előző összeg alacsonyabb volt, mint amennyi támogatást a család egy gyerek után kap. Az emelés

természetesen a helyes irányba tett lépés. Ugyanakkor a mellette felhozott érvek azt mutatják, hogy a politikai döntéshozók továbbra is függő családtagokként tekintenek a fogyatékosokra, akiket nagyjából a gyerekekkel egy szinten kezelnek, ahelyett, hogy olyan állampolgárokként tekintenének rájuk, akiknek meg kell adni az önálló élet feltételeit. Még ha egy fogyatékos ember némi személyre szóló támogatással képes lenne is önállóan élni, gazdasági helyzete arra kényszeríti, hogy a család függő tagja maradjon.

A *TASZ* a fogyatékosok jogainak elősegítéséről

- *Hozzáférhető társadalmi környezet megteremtése.* A hozzáférhetőség lényegi lépés az esélyegyenlőség megteremtése felé. Elősegíti a fogyatékos emberek önállósodását és szabad mozgását. A közlekedési eszközök és az épített környezet akadálymentessé tétele az első lépés abban a folyamatban, amely a fogyatékkal élők társadalmi aktivizálását tűzi ki céljául.
- *Az egyenlőség biztosítása az oktatás terén.* Az állam felelőssége minden állampolgár számára megteremtteni az egyenlő oktatást. A szülők joga eldönteni, milyen oktatási típus felel meg leginkább gyermekeiknek. A *TASZ* azt a politikát képviseli, hogy a fogyatékos gyermek számára legmegfelelőbb oktatási környezettel kapcsolatos döntés joga a fogyatékos gyermekek szüleit és családi tanácsadóit illesse meg. Az integrált oktatási rendszer garantálja az oktatás egyenlőségét. A legtöbb fogyatékos gyermek képes arra, hogy nem sérült kortársaival azonos iskolába járjon és ez van leginkább hasznára is, mindez fordítva, a nem sérült gyermekekre is igaz. Egy ország kulturális és társadalmi normáit az iskolarendszer közvetíti. A *TASZ* ragaszkodik ahhoz az álláspontjához, hogy a kormány maradjon

elkötelezett az integrált oktatás célja mellett, és ezzel biztosítsa az oktatási esélyegyenlőséget.

- *Méltányos lakhatás biztosítása.* A központi kormányzatnak és a helyi közösségeknek biztosítaniuk kell a méltányos lakhatási lehetőségeket a fogyatékosok számára. Amíg a fogyatékosoktól megtagadható az önálló lakás - akár a tulajdonos előítéletes magatartása, akár a lakás megközelítését lehetetlenné tevő fizikai akadályok miatt -, addig ezek az embertársaink nem fognak a közösség többi tagjával egyenlő jogokat és szabadságot élvezni. A kormány felelőssége tehát gondoskodni a megfelelő és hozzáférhető lakásról azon fogyatékos polgárai számára, akik akarnak és képesek önálló életet élni.

- *Az intézetekből való kikerülés elősegítése.* Az esélyegyenlőségi törvény vázolta, hogy 2010-re a jelenlegi intézményeket át kell alakítani. A törvény azt is szorgalmazza, hogy az önálló életvitelre képes fogyatékosokat belterületi lakóotthonokba helyezték át. Ezen a téren azonban a haladás nagyon lassú és az anyagi erőforrások szűkösek. A kormánynak fenn kell tartania elkötelezettségét a törvényben lefektetett eszmék iránt, és olyan környezetet kell teremtenie, amelyben a fogyatékosokkal élő emberek hozzájuthatnak az önálló életvitel feltételeihez. Azokra az esetekre, amikor a fogyatékos személyek nem képesek önálló életvitelre, a kormánynak hathatós intézkedésekkel kell segítenie, hogy a létező intézményeket humánusabbá tegye, hogy azok a rehabilitációt elősegítő környezetet nyújtsanak.

- *Egyenlő esélyek biztosítása a foglalkoztatásban.* A fogyatékos emberek egyenlő elhelyezkedési esélyeinek biztosítása kiemelten fontos ahhoz, hogy a többi emberével egyenrangú társadalmi életet éljenek. A minél kiterjedtebb pénzügyi támogatások rendszerének kiépítése helyett, célszerűbb lenne ezeket az anyagi erőforrásokat a munkahelyek akadálymentessé tételére fordítani.

Ez hathatósan segítené a fogyatékos emberek munkahelyi beilleszkedésének folyamatát, s egyben feleslegessé tenné a szociális ellátási formák jórészét.